

אם בריאה יברא ה'

אם כמות כל האדם ימתון אלה ופקדת כל האדם יפקד עליהם לא ה' שלחני: ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אתם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאלה וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה': (במדבר טז כט ל).¹

בראשית רבה כב י – לשון מועט

"ועתה ארור אתה" (בראשית ד א) - אמר ר' שמעון בן גמליאל: בשלושה מקומות דיברו הכתובים בלשון מועט: "ועתה ארור אתה", "ואם בריאה יברא ה'" (במדבר טז ל), "ואנכי פצתי פי אל ה'" (שופטים יא לה).³

ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה א – הכחשת הנבואה לצורך

... באותה השעה אמר משה:⁴ ריבון כל העולמים! אם נברא לארץ פה מששת בראשית, הרי מוטב. ואם לאו, יברא לה מעכשיו - ואם בריאה יברא ה' (במדבר טז ל). אמר רבי שמעון בן לקיש: שלשה כפרו בנבואתן מפני פונקציה,⁵ ואילו הן: משה ואליהו ומיכה. משה אמר: "אם כמות כל אדם ימותון אלה וגו'" (שם כט). אליהו אמר: "ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים" (מלכים א יח לו-לז). ואם לאו: "ואתה הסיבות את לבם אחורנית" (מלכים א יח לז). מיכה אמר: "אם שוב תשוב בשלום לא דיבר ה' בי" (שם כב כח).⁶

וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה': אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבוא הוא הדבר אשר לא דברו ה', בודון דברו הנביא לא תגור ממנו: (דברים יח טו).⁷

¹ בשיא העימות עם דתן ואבירם העומדים "נצבים" מול משה ללא מורא, תוך שהם מתריסים מולו ומערערים על הנהגתו, עושה משה דבר חריג שכפשוטו לא נצטווה עליו. הוא מכריז ומתנה קבל עם ועדה, גם כלפי שמיא, אם תפצה הארץ את פיה ותבלע את החולקים עליו, הרי זו עדות ששליחותו וכל מעשיו היו עפ"י ה', ואם לא – אז הוא עצמו, משה, יודה שלא ה' שלח אותו. האם זה יכול להיות דגם להוכחת נביא על נבואתו שאומר על דבר שיארע ואירע? ראו דברינו [איך נכיר נביא אמת](#) בפרשת שופטים.

² דברי הקב"ה לקין בעקבות רצח הבל אחיו, בראשית פרק ד פסוק יא: "ועתה ארוור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מיד".

³ בשלושה מקומות קיצר הכתוב ולא פירש מה בדיוק אירע: אצל קין, בבריאה בפרשתנו, ובדברי יפתח שנדר שהיוצא הראשון מדלתו ביתו יוקרב לעולה ויצאה בתו. אך באמת, מי שקיצר ודיבר בלשון מועטה היא הדרשה של רבן שמעון בן גמליאל, שהרי אצל קין נאמר במפורש מה עונשו: "כי תעבד את האדמה לא תסוף תת פחה לך נע ונד תהיה בארץ" וגם מדברי קין עצמו אפשר ללמוד מהו "ארור אתה", כשהוא אומר: "הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר ויהייתי נע ונד בארץ" (בראשית ד יב-יד). ואצלנו, אמנם לא מוסברת מהי בריאה זו (חז"ל שנראה להלן אומרים שהיא הגהינום שנפערה למרגלות אותם אנשים), אבל בהחלט מתואר במקרא מה קרה שם, ונותר רק להחליט אם קרח עצמו היה "מן הבלועים או מן השרופים" (סנהדרין קי ע"א ועוד). גם אצל יפתח ברור מה היה שם ומה שלא ברור זה מה עלה בגורלה של בת יפתח לבסוף (ראו דברינו [בת יפתח בפרשת בחוקותי](#)). אבל יש משותף אחר בין שלושה מקרים אלה. מקריאה נוספת ומעיון בפסוקים המצוטטים כאן במלואם, עולה המכנה המשותף של הפועל פצ"ה. אצל קין כפי שראינו בהערה הקודמת; בפרשתנו, מהפסוקים שהבאנו בראש הדף ואצל יפתח כפי שמובא במדרש עצמו: "ואנכי פצתי פי אל ה'". נראה שדברי רבן שמעון בן גמליאל טעונים הסבר נוסף ונשמח למאירים את עינינו. כך או כך, במקום שדברו הכתובים בלשון קצרה ומועטה, בא המדרש ומרחיב ומבאר ואנו בעקבותיו.

⁴ ראו שם במדרש ש"אותה שעה" הן דברי ההקנטה הידועים של קרח שרש"י מביא בפירושו לתורה: "טלית שכולה תכלת מה שתהא חייבת בציצית? אמר לו: חייבת ... בית שהוא מלא ספרים מהו שיהא חייב במזוזה? אמר לו: חייב במזוזה ... בהרת כגריס מהו? אמר לו: טמא. פרח בכולו? אמר לו: טהור. באותו שעה אמר קרח: אין תורה מן השמים ולא משה נביא ולא אהרן כהן גדול". ועל זה מרגיש משה שהוא חייב לחזור ולהביא את התורה היא מהשמים ושנבואתו אמת. אבל בפשט הפסוקים אין זה כך, אלא כפי שהבאנו בהערה מס' 1, שמדובר במעמד המתריס של דתן ואבירם. קרח כלל לא נוכח שם (עפ"י המקרא).

⁵ פירוש פני משה על הירושלמי מסביר שהוא מלשון לפנות: "כדי לפנות ולהסיר מלבן מחשבות הרעות ושיחזיקו באמונם השם ברוך הוא". Jastrow מסביר שפירוש המילה הוא שפלות ונבזות – baseness בלשוננו. ומפי פרופ' שלמה נאה שמעתי שפונרייה היא מילה יוונית: פונרוס = רשע, פונרייה = רשעות. ונראה שהכוונה שהדברים המרושעים שהוטחו בשלושה נביאים אלה הביאו אותם לרגע קשה ביותר של נמיכות והשפלה, של כבודם וכבוד השליח שהם מייצגים, עד שראו לעשות מעשה קיצוני כדלהלן.

⁶ מיכה אומר שאם דבריו לא יתקיימו "לא דיבר ה' בי", שזו אולי הכחשת נבואה ספציפית ולא הכחשת השליחות כולה. אליהו לא אומר דברים ברורים מה יקרה אם לא תרד אש מהשמים והמדרש הוא שמפתח את האפשרות הזו בדבריו: "ואם לאו". משה, ראש לנביאים, הוא שאומר במפורש במקרא את שני הצדדים, כמעט היינו אומרים כדן "תנאי בני גד ובני ראובן" (מחשבה לבעלי תריסין). ראו פירוש רש"י: "לא ה' שלחני – אלא אני עשיתי הכל מדעתי ובדין הוא חולק עלי". אך ראו גם איך מדרש מאוחר יותר כמו קהלת רבה, פרשה י סימן ב, מנסה לרכך מעט את המעשה הקיצוני שמשה עשה כאן: "יקר מחכמה ומכבוד זו הנבואה, סכלות מעט זו גזירתו של משה שאמר (במדבר ט"ז) ואם בריאה יברא ה'". רגע של חולשה וסכלות מעט. ומדרש משלי (בובר) פרשה יא סימן כז מדגיש את הכעס של משה: "א"ל משה: קרח! עברת על מצותי של הקב"ה ונתגאית בעשרך! באותה שעה עמד לפני הקב"ה ככעס, אמר לפניו: ריבונו של עולם, אם קיימים הם דברי תורתך הבא עליהם גזירה, שנאמר: ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה וגו' (במדבר טז ל)". כעס וסכלות מעט שאולי נסלחים מעט. ראו דברינו [כשמשה כועס](#).

⁷ מבחן מרכזי לנביא שקר הוא שהוא אומר דבר ברור על שעתיד לקרות והדבר לא קורה. אין הדבר בהכרח ההפך בנביא אמת שצריך לנבא עתידות, אבל וודאי שאם עשה כן, הדבר מחזק את היותו נביא. והרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ז הלכה ז מדגיש את

מסכת נדרים דף לט עמוד ב – הבריאה היא הגהינום?

דרש רבא: "ואם בריאה יברא ה' " (במדבר טז ל) - אם בריאה גיהנם - מוטב תהיה, אם לאו - יברא ה'. איני? והא תניא: "שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, אלו הן: תורה, ותשובה, גן עדן, וגיהנם, כסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח... גיהנם - דכתיב: כִּי עָרוּץ מֵאֲתָמוּל תִּפְתָּהּ (ישעיהו ל לג)!"⁸... אלא הכי קאמר: אי איברי ליה פומא - מוטב, ואם לא - יברא ה'. והכתיב: "אין כל חדש תחת השמש" (קהלת א ט)!⁹ הכי קאמר: אי הכא לא מקרב פומא - להכא ליקרב.¹⁰

מסכת אבות פרק ה משנה ו – פי הארץ כבר נבראה בין השמשות

עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות... ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה.¹¹

מדרש תנחומא (בבב) פרשת קרח הוספה סימן ג – אליהו ומיכה כמשה

זהו אחד מגי' נביאים שאמרו בלשון הזה, אליהו ומיכה ומשה. ואליהו מהו אמר? "ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה. ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים" (מלכים א יח לז-לז).¹² ואם אין אתה עונה אותי, אני אומר: "ואתה הסיבות את לבם אחורנית" (שם). וכן מיכה מהו אומר לאחאב: "אם שוב תשוב בשלום" (מלכים א כב כח), אף אני אומר: "לא דבר ה' ביי" (שם). ומשה אף הוא אומר: "אם כמות כל האדם ימותון אלה וגוי", אף אני אומר: "לא ה' שלחני". א"ל הקב"ה: משה, מה אתה מבקש? א"ל משה: רבש"ע, אם בריאה יברא ה' וגוי (במדבר טז ל). אם בראת פה לארץ מתחילת ברייתו של עולם הרי יפה. ואם לאו, יברא ה' עכשיו פה. א"ל הקב"ה: וכך אמרת - "ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור" (איוב כב כח).¹³

עדות האות והמופת: "הנביא... כשמשלחים אותו ונותנין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת". על כל זה הרחבנו מחד גיסא בדברינו [ונתן אלך אות או מופת](#) בפרשת ראה (בנביא השקר) ובדברינו [איך נכיר נביא אמת](#) בפרשת שופטים (בנביא האמת). משה, מיכה ואליהו הוצרכו לחזור ולאושש את נבואתם הגם שכבר הוחזקו כנביאים. כוחם כנביא נחלש והם צריכים כאילו לחזור לנקודת ההתחלה. אולי גם זה כלול בביקורת המשתמעת בדברי הירושלמי "כפרו בנבואתם", היינו שנחלשה נבואתם, שלא היו מספיק איתנים בשכנוע העם והוזקקו "להטריח את המקום" ולהכריח כביכול את הקב"ה לעשות עוד מופת. ואחרי מופת זה, יאמין העם ויסתלקו כל ספקותיו וטרוניותיו?

⁸ פסוק זה נדרש במקומות רבים על הגהינום, כגון בגמרא עירובין דף יט עמוד א: "כי ערוך מאתמול תפתה - שכל המתפתה ביצרו יפול שם". והשאלה על דרשת רבא שהבריאה שמשה דרש שתיברא כאשר האדמה תפצה את פיה היא הגהינום, אינה אפשרית שהרי הגהינום כבר נברא ועוד לפני בריאת העולם!

⁹ ראו גמרא שבת ל"ב על תלמידים שלגלו על דרשות פלאיות של רבן גמליאל בטענת: "אין כל חדש תחת השמש!" ומה ענה להם. ובשמות רבה כא ו על הים שסירב להיקרע לפני משה (בדברינו [הרם את מטך ונטה את ידך](#)) עד שהקב"ה נאלץ להחזיק בימינו של משה. ותחילה שם, משה עצמו מתווכח עם הקב"ה כיצד אפשר לשנות סדרי הטבע ולהפוך ים ליבשה. ההשוואה עם קריעת ים סוף מעצימה מאד את מעשה משה בפרשתנו. כאן הוא גוזר בפשטות ומוכן להעמיד את כל האמונה בו וממילא בקב"ה במבחן.

¹⁰ ראו דרשת רבא זו במקבילה בגמרא סנהדרין קי ע"א: "ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה, אמר משה לפני הקב"ה: אם בריאה גיהנם מוטב, ואם לאו יברא ה'. למאי? אילימא למבריה ממש, והא אין כל חדש תחת השמש, אלא לקרובי פיתחא". היינו, משה לא מבקש שהגהינום יברא כאן ועכשיו אלא רק שפיו יתקרב לכאן. "ודבר זה איננו בכלל בריאה חדשה" (שטיינזלץ). ובמדרש אגדה (בבב) במדבר פרק טז המתבסס על דרשת רבא: "ואם בריאה יברא ה'. מה ראה משה לומר כן? ידע כי הכל האל ברא, אלא לקרובי פומא דארעא". דרשת רבא המרוככת מנסה למתן את דברי או מעשה משה: "ואם בריאה יברא ה'", הפעם מהכוון שאין כל חדש תחת השמש וגם אותם דברים שנראים לנו פלאיים, כבר נבראו קודם שנברא העולם או, בצד השני, עם סיום הבריאה "בערב שבת בין השמשות" - להלן.

¹¹ הרי שפי הארץ נבראה בערב שבת בין השמשות ואין היא הגהינום, אלא בריאה מיוחדת לאירוע זה. מה שאולי מעצים את המעשה הקיצון שעשה משה. אבל גם כאן, מדגישים חז"ל, אין שינוי סדרי בראשית ואין בריאה חדשה, ומשה שאמר מה שאמר ידע זאת (עפ"י המדרש) לקח זאת בחשבון וממילא מרוכך גם העניין שמשה "כפר בנבואתו" שהרי ידע שאין הוא כופה על הקב"ה בריאה חדשה, רק "מקרב קצת" את הפתח. ואם נחזור לשיטה שמדובר כאן בגהינום, ראו מדרש תנחומא (בבב) פרשת קרח סימן כז שמחבר את כל העניין עם בני קרח שלא מתו ונשארו לחיות גם בתוך הגהינום: "מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו ואמרו שירה". וכבר הארכנו לדון בבני קרח וברעיון של מי ששורדים את הגהינום ויודעים גם שם לשיר שירה, בדברינו [ובני קרח לא מתו](#) בפרשה זו בשנה האחרת.

¹² מכאן באה אח"כ קריאת העם הכפולה: "ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים". פשיטא שאליהו לא הצטווה על כל זאת ומדעתו עשה. וכבר הרחבנו לדון במעשיו של אליהו בדברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא.

¹³ ראו גם מדרש במדבר רבה יח יב בפרשתנו במשל על השושבין שמאיים על המלך אם לא ינקום את כבוד בתו שהוציאו עליה שם רע: "ויאמר משה בזאת תדעון כי ה' שלחני... משל לשושבין בתו של מלך שהיו עדותיה בידו. עמד אחד מן המסובין וקלל את השושבין ואמר: לא היו בתולים לבתו של מלך. עמד השושבין כנגד המלך ואמר לו: אם אין אתה תובע בנפקין שלך ואין אתה מוצא את זה והורגו בפני הכל, אף אני אומר בוודאי שלא נמצאו בתולים לבתו של מלך. מיד אמר המלך: מוטב לי להרוג את זה ולא יוציא השושבין שם רע על בת". מדרש תנחומא ובמדבר רבה (קרובים מאד זה לזה) משלבים את מדרשי הירושלמי והבבלי לעיל, אך לא מדגישים את נושא הבריאה והכפירה בשליחות. בתנחומא, מוחלף הביטוי "כפרו בנבואתם" שבירושלמי, בביטוי הדר והסתמי יותר: "אמרו בלשון הזה". מדרש במדבר רבה חריף יותר בעצם האיום של השושבין על המלך, בפרט בקטע: "אף אני אומר בוודאי שלא נמצאו בתולים לבתו של מלך", אך מיקוד הדרשה של שניהם הוא במוטיב של "צדיק גוזר והקב"ה מקיים". סיום הדרשה בתנחומא,

מסכת מועד קטן דף טז עמוד ב – הצדיק מושל בקב"ה

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב: "וְאֵלֶּה דְבָרֵי דָּוִד הָאֲחֻרָיִים נֶאֱמַר דָּוִד בְּרַחֲמֵי יְשׁוּעָה... אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לִי דָבָר צוֹר יִשְׂרָאֵל מוֹשֵׁל בְּאֶדְם צְדִיק מוֹשֵׁל יִרְאֵת אֱלֹהִים" (שמואל ב ראש פרק כג).¹⁴ מאי קאמר?¹⁵ אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר צור ישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה.¹⁶

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ואתחנן סימן ו – החשבון עם משה

... אמר לפניו: עם כל הבריות אתה מתנהג במדת רחמים שנים ושלושה פעמים, שנאמר: "הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר" (איוב לג כט), ואני עון אחד נמצא בי, ואין אתה מוחל לי!! "אל הקב"ה: משה, הרי עשית ששה עונות, ולא גיליתי אחד מהם:¹⁷ בתחילה אמרת: "שלח נא ביד תשלח" (שמות ד יג),¹⁸ "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך" (שמות ה כג),¹⁹ "לא ה' שלחני" (במדבר טז כט), "ואם בריאה יברא ה' " (שם שם ל),²⁰ "שמעו נא המורים" (במדבר כ ז),²¹ "והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים" (במדבר לב יד) - ואברהם יצחק ויעקב חטאים היו, שאמרת לבניהם כך? אמר לפניו: ממך למדתי, שאמרת: "מחתות החטאים" (במדבר יז ג). אמר לו: אני אמרתי "בנפשותם" ולא "באבותם".²²

מדרש תהלים (בובר) מזמור צ – איש האלהים, מטיח דברים

דבר אחר: "איש האלהים". גברא דיינא, שנאמר: "צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל" (דברים לג כא), שהיה אומר יקוב הדין את ההר.²³ דבר אחר: שהטיח דברים כנגד מדת הדין, שנאמר: "ואם בריאה יברא ה' " (במדבר

מתמקד בפסוק מאיוב: "ותגזור אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור", עליו נאמרו דרשות רבות בשבח הצדיקים שגוזרים והקב"ה מקיים, ויותר משיש כאן ביקורת על כך שהצדיק "תופס את הקב"ה" ומכריח אותו כביכול לפעול, יש כאן שבח והערכה לכוחו של הצדיק - הנביא. ראו דברינו [צדיק גזור והקב"ה מקיים](#) ושוב גם דברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא.

¹⁴ נאום דוד האחרון החותם (כמעט) את ספר שמואל ב ומעשיו של דוד.

¹⁵ מי הוא הדובר כאן? מי הוא ש'אמר" ומה אמר?

¹⁶ דוד מעיד שהוא שמע מצור ישראל (הקב"ה) שהוא המושל באדם, אבל יש מי שמושל בו. ומי הוא? זה הצדיק שבכוחו לבטל את גזרותיו של הקב"ה. הבאנו דרשה זו כאתנחתא על מנת להבליט את המקור השני בחז"ל לכוחו של הצדיק לפעול כביכול נגד הקב"ה. אבל כאן הצדיק מבטל את גזרותיו (לרעה יש לומר) של הקב"ה ומהפכן לטובה. ואילו הדרשות על הפסוק באיוב הנ"ל אומרות שהצדיק גזור והקב"ה מקיים את גזרתו. ובאשר לפשט הפסוק והכפילות: "אמר אלהי ישראֵל לי דבר צור ישראֵל", ראו המפרשים שם: רש"י, רד"ק ועוד. ופירוש דעת מקרא שכופל את המילה "לי": "אמר אלהי ישראֵל לי, לי דבר צור ישראֵל".

¹⁷ ראו דרשה מקבילה במדרש דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן, שם מובאים בדיק אולם הפסוקים המובאים להלן, אך בפתיח נמנים למשה רק שלושה עונות: "אל הקב"ה: משה הרי עשית ג' עונות ולא גיליתי אחד מהם". נראה שמדרש תנחומא מדייק יותר כפי שנראה מסדר הפסוקים שמופיע כאמור באופן דומה בשניהם.

¹⁸ הסירוב של משה לשליחות בהתגלות בסנה.

¹⁹ החטא השני הוא התרסת משה כלפי הקב"ה בסוף פרשת שמות כאשר הוא נוכח בשליחותו אינה כה פשוטה ובשלב ראשון, לא רק שאינה גואלת ומצילה, אלא אפילו מריעה את מצב העם. ראו דברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות.

²⁰ הדרשן מביא כאן שני פסוקים צמודים ומונה אותם כשני חטאים של משה! והם לפי החשבון החטא השלישי והרביעי. אולי "לא ה' שלחני" הוא הכפירה בנבואה (האפשרות לכפירה בנבואה) כלשון הירושלמי לעיל ואילו "אם בריאה יברא ה' " הוא בחינת "לא תנסו את ה' אלהיכם" – לא "תופסים את הקב"ה ומכריחים אותו" לעשות מעשה, ושלא כגישה המרוככת של מדרש תנחומא הקודם. וכל זה בספר דברים, בתחינתו של משה להיכנס לארץ. אבל מה נעשה עם פסוקים מפורשים: "וַיִּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל הָעָדָה לֵאמֹר הֲעֵלֶוּ מִסְבִּיב לְמִשְׁפַּחַת קָרַח דָּתָן וְאָבִירָם" (במדבר טז כג-כד)? האמנם גזרת הבריאה היא 'המצאה' של משה?

²¹ חטא מי מריבה המצפה לנו בפרשת השבוע הבא, הוא החטא המפורש בתורה, עליו הרחבנו בדברינו ["כתב עיוני"](#) בפרשת חוקת. שם מבקש משה שיהיה ברור וייכתב בספר שזה חטאו היחיד. וגם כאן אומר המדרש שרק בגלל שמה דורש כעת במפגיע להיכנס לארץ, נאלץ כביכול הקב"ה לגלות כעת את שאר חטאיו שהתורה כיסתה.

²² החטא השישי הם דבריו הקשים של משה לבני גד ובני ראובן בפרשת מטות כשהם מבקשים את עבר הירדן המזרחי לנחלה. ראו דברינו [תרבות אנשים חטאים](#) בפרשת מטות. המתקפה של המדרש על משה על שהוא מכנה את האבות אברהם יצחק ויעקב: חטאים, אינה מובנת. הרי הוא מדבר שם בפירוש על "אבותיכם" היינו דור המדבר שמאס בארץ ולא על "אבותם" – אברהם, יצחק ויעקב. לעניינינו, דבריו של משה בפרשתנו "אם בריאה יברא ה'" היא אחת מהסיבות שנגזר עליו שלא להיכנס לארץ ישראל, אולי שמה יעשה בארץ כמעשהו במדבר לפצות את פי האדמה ולהשליך לגיהנום כל מי שחוטא ומתריס. אבל אליהו, ממשיכו של משה במובנים רבים, כן עושה כמעשיו כפי שראינו לעיל. כך או כך, ובהמשך לשתי הגישות שראינו לאורך כל הדרך, הרכה והמחמירה, ראו מדרש דברים רבה פרשה ב סימן ג שמזכיר גם הוא את "בריאה יברא ה'" בהקשר עם אי כניסתו של משה לארץ, אך לא כעושה או עוון, אלא כציון פשוט איך כוחו של מי שפעם "גזר אומר" על הקב"ה והכל קם לו ועל דרכו נגה האור, כעת הוא חדל אישים וכאחד האדם: "אמר רבי אבין: למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב והיה ממנה דוכסים ואיפרכים ואיסטרטליטים. לאחר ימים ראו אותו שהיה מבקש מן השוער ליכנס לפלטיין ואינו מניח לו. היו הכל תמהין ואומרין: אתמול היה ממנה דוכסין ואיפרכין ואיסטרטליטין ועכשיו הוא מבקש מן השוער ליכנס לפלטיין ואינו מניח לו? אמרו לו: שעתו עברה. כך משה גזור על הקב"ה והוא מקיים: קומה ה' שובה ה', ואם בריאה יברא ה' אם נברא לה פה מששת ימי בראשית הרי מוטב ואם לאו יברא ה', ועכשיו מתחנן ומתחבט להיכנס לארץ ישראל ואינו מתקבל! שעתו עברה: "בעת ההיא לאמר".

²³ זו המחלוקת הידועה בין משה ואהרון, מסכת סנהדרין דף ו עמוד ב: "יקוב הדין את ההר, שנאמר: כי המשפט לאלהים הוא (דברים א), וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר. אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום, ומשים שלום בין אדם לחבירו, שנאמר: תורת אמת

טז ל), אמר משה: אם ברא הקב"ה את פי הארץ מששת ימי בראשית הרי טוב, ואם לאו יברא עכשיו, בשביל קרח ועדתו.²⁴

רש"י במדבר טז ל – בריאה של מיתה²⁵

ואם בריאה - חדשה: יברא ה' - להמית אותם במיתה שלא מת בה אדם עד הנה. ומה היא הבריאה? ופצתה האדמה את פיה ותבלעם, אז וידעתם כי נאצו הם את ה', ואני מפי הגבורה אמרתי. ורבותינו פירשו אם בריאה - פה לארץ מששת ימי בראשית מוטב, ואם לאו יברא ה':²⁶

רשב"ם במדבר טז ל – בריאה חדשה

ואם בריאה - חדשה יברא י"י בארץ, כדכתיב: "כי ברא י"י חדשה בארץ". שאינה כמיתת נדב ואביהוא.²⁷

אבן עזרא במדבר טז ל – בריאה כמו גזירה

בריאה – יש אומרים שהיא תורה על המצא מה שלא היה.²⁸ וכבר פירשתי, שאין המלה, רק מגזרת "וברא אותה" (יחזקאל כג מז). וכבר נבקעו מדינות רבות וירדו הדרים בהן שאולה, והנה פירושה כטעם גזירה.²⁹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: האנלוגיה הלשונית בין "האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך" בהריגת הבל ע"י קין ובין "ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם" של דתן ואבירם (שעדיין הם מאחינו), אומרת דרשני ולמדני. והמאירים עינינו בהקבלה זו – יבורכו בכל מילי דמיטב.

היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב). ראו דברינו [תורת אמת הייתה בפיהו](#) בפרשת חוקת.

²⁴ כבר הרחבנו על "איש האלהים" בדברינו [משה איש האלהים](#) בפרשת וזאת הברכה, תואר לו זוכה משה רק באחרית ימיו! ודרשנו שם בפנים רבות של "משה האיש" מול "איש האלהים" [וענוותנותו של משה](#) ועוד. ודווקא מדרש זה נסתם מעינינו. "ואם בריאה יברא ה'" היא הטחת דברים, בדומה לחנה ואלהיו [שהטיחו דברים כלפי מעלה](#). וזהו: "משפטיו עם ישראל". המדרש מתווכח עם מאמר חז"ל שפי הארץ נברא עוד קודם לבריאת העולם (הגיהינום לעיל) או בערב שבת בין השמשות (מסכת אבות לעיל) וכאילו שם בפי משה את הדברים הבאים: אם כל הדרשות הנ"ל של חז"ל נכונות – הרי טוב. ואם לא, אז עכשיו תפצה הארץ את פיה! (בדומה לדרשת רבא בגמרא נדרים לעיל: "אם בריאה גיהנם - מוטב תהיה, אם לאו - יברא ה'"). אני משה "איש האלהים" פצתי את פי וגזרתי אומר. ערב מותו, וכשברור סופית שלא ייכנס לארץ, בין השאר בגלל דבריו "ואם בריאה יברא ה'", זוכה משה לתואר "איש האלהים", אבל אלהים במונן של דין, של יקוב הדין את ההר ותפצה האדמה את פיה. משה עם האמת שלו עד הסוף, תרתי ותלת משמע. ובאשר לסיום המדרש "בשביל קרח ועדתו", נראה ששוב מערבב המדרש את דתן ואבירם עם קרח ועדתו, או שהוא מחשיב את דן ואבירם כחלק מעדת קרח המורחבת למרות שלכל אחד היה העימות עם משה והעונש שלו.

²⁵ נפנה מעט לפרשני המקרא.

²⁶ בסוף דבריו מצטט רש"י את חז"ל שה"בריאה" הוא נס בקיעת האדמה, אבל הוא מצדו מציע שה"בריאה", תוך שהוא מוסיף את המילה "חדשה", איננה העובדה שהאדמה פצתה את פיה, אלא המיתה המיוחדת "שלא מת בה אדם מעולם". ראו פירוש חזקוני שבד"כ מחזק ומבאר את רש"י: "ואם בריאה יברא ה' לאו לפה הארץ קאי, שהרי מששת ימי בראשית נבראת כדברי רבותינו ... אלא ... להוריד אנשים חיים לשאול". ורבא בגמרא לעיל יאמר לרש"י שזה בדיק המיתה של ירידה לגיהנום וגם זה איננו חדש. השאול הוא הגיהנום.

²⁷ רשב"ם נכדו של רש"י מסביר מהיכן באה המילה "חדשה" שהוסיף כאן רש"י. היא לקוחה מהפסוק בירמיהו לא כא: "כִּי בָרָא ה' יְהוָה בְּאַרְצָךְ" (למרות ששם זה עניין אחר לגמרי). רשב"ם גם מסביר מדוע זו בריאה / מיתה חדשה. משום ש"שאינה כמיתת נדב ואביהוא". ולא זכינו לרדת לסוף דעתו של רשב"ם מדוע חשוב להזכיר כאן את מיתת נדב ואביהוא.

²⁸ היינו בריאה יש מאין. ראו פירוש רבי בחיי בן אשר: "ואם בריאה יברא ה'. הזכיר לשון בריאה שהוא לשון מורה על מציאות יש מאין, ובה להורות כי היה הפלא בנס הגדול הזה כפלא חידוש העולם. ונראה כי היה הכתוב ראוי לומר "ואם בריאה יברא אלהים" כלשון: "בראשית ברא אלהים".

²⁹ אבן עזרא מעדיף את הפירוש של "בריאה" במשמעות של גזירה או כריתה ומציין שהתופעה של אדמה שנבקעת ובלועת את יושביה מוכרת ואיננה יש מאין (רעידות אדמה? בולענים?). אבן עזרא מפנה לפירושו למילה "ברא" בבראשית א א (נושא בפני עצמו) ומסתמך על הפסוק ביחזקאל: "וְרָגְמוּ עָלֶיךָ אֲבָן קָהֶל וְבָרָא אוֹתָהֶן בְּחֻרְבוֹתָם וכו'". ואנו נסייע לו מדברי יהושע לבני יוסף בפרק יז: "אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם ... פי הר יתה לך פי יער הוא ובראתה". ראו עוד את פירוש רמב"ן על הפסוק שכדרכו חולק על אבן עזרא ואומר שהמילה "ברא" היא תמיד במונן של חידוש "הימצא דבר מאין", אלא שהחידוש כאן איננו בעצם בקיעת האדמה (כפי שגם אבן עזרא מדגיש, שניהם היו מודעים לאירועים של אדמה שנבקעת) אלא בעובדה שהיא בלעה את הכל ובמקום מאד ממוקד ומיד כיסתה אותם. וכלשונו: "כי בקיעת האדמה אינה בריאה מחודשת, אבל פתיחת הארץ את פיה לבלוע הוא חידוש לא נהיה מעולם. כי כאשר תבקע האדמה כמו שנעשה פעמים רבים ברעש הנקרא זלזלה, תישאר פתוחה. גם ימלא הבקע מים ויעשה כאגמים. אבל שתפתח ותסגר מיד כאדם הפותח פיו לבלוע ויסגור אותו אחרי בלעו, זה הדבר נתחדש ביום ההוא כאילו הוא נברא מאין. וזה טעם: ותכס עליהם הארץ (פסוק לג). ולכך אמר הכתוב אחרי ותבקע האדמה (פסוק לא), ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם (פסוק לב)".